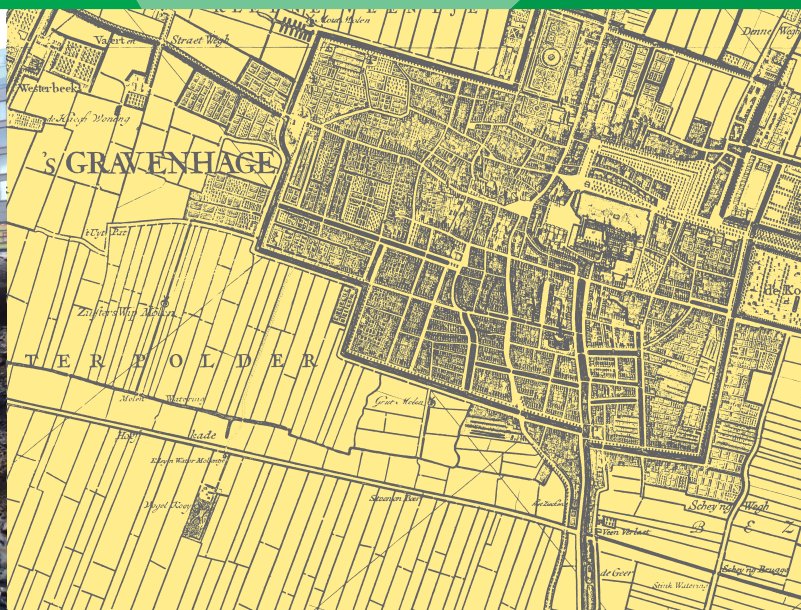

Den Haag

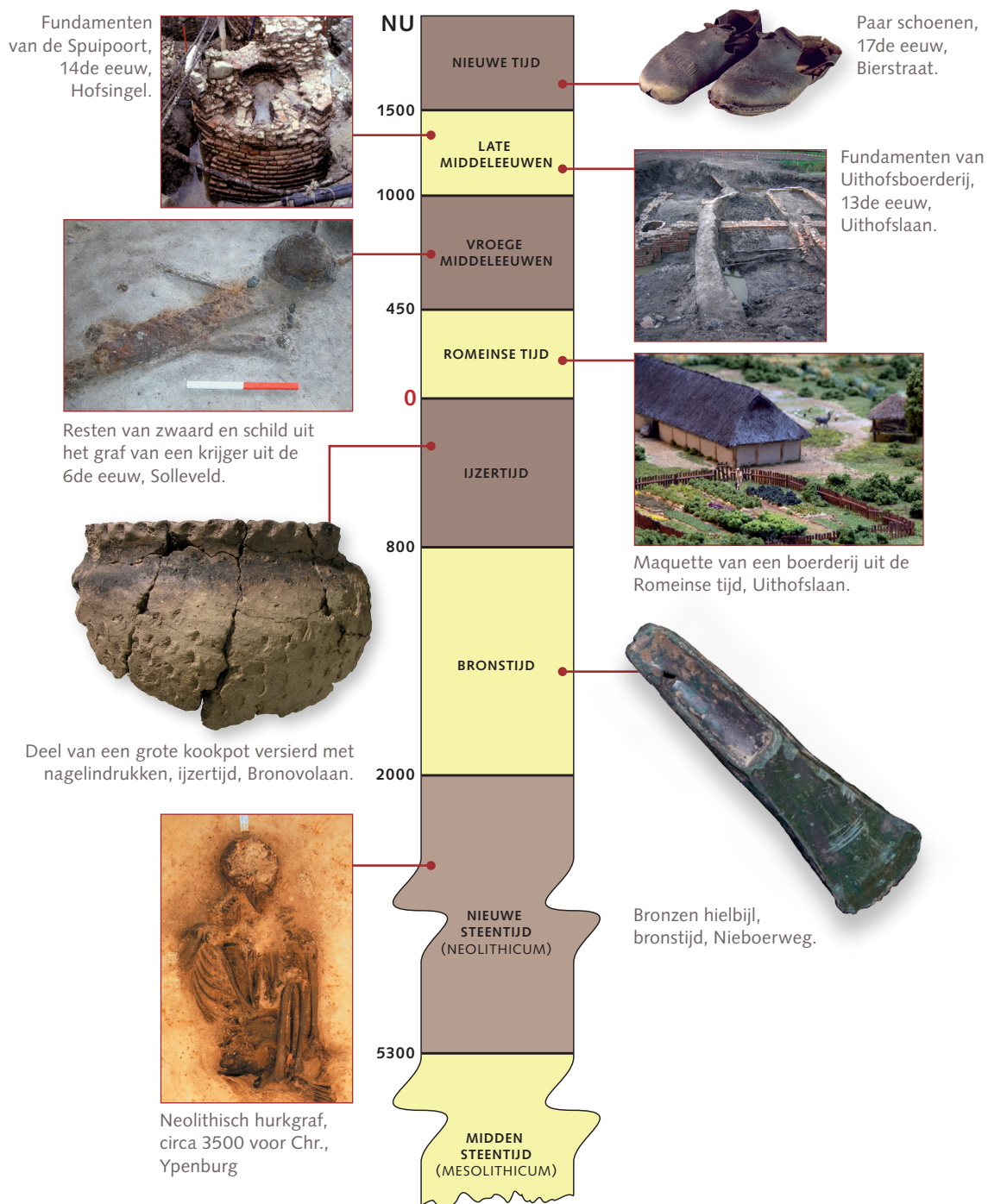
Willem Royaardsplein, fase 2 Gemeente Den Haag

Bureauonderzoek archeologische waarde

Haagse Archeologische Rapportage 1910

Afdeling Archeologie & Natuur- en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer

Colofon

Onderzoek: Willem Royaardsplein, fase 2, gemeente Den Haag. Bureauonderzoek archeologische waarde

Auteur: R.J. van Zoolingen

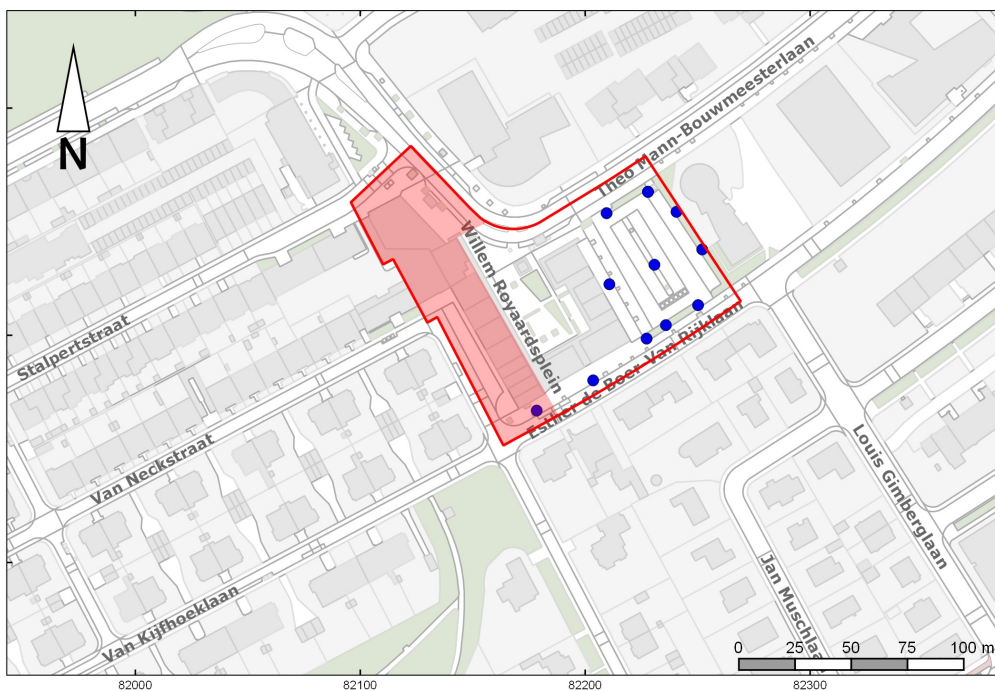
Uitgave: Afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie
Dienst Stadsbeheer, gemeente Den Haag

Haagse Archeologische Rapportage nummer 1910 Den Haag, 2019

ISBN: 978-94-6067-286-6

Inhoudsopgave

Administratieve gegevens en samenvatting	5
1 Inleiding	6
2 Geologie	8
2.1 Algemeen	8
2.2 Plangebied	9
3 Archeologie en gebruiksgeschiedenis	11
3.1 Archeologie en vroege geschiedenis	11
3.2 Recente gebruiksgeschiedenis	14
Oorlogshandelingen en milieukundige situatie	14
4 De huidige en toekomstige situatie	15
5 De gespecificeerde archeologische verwachting	17
6 Conclusie en selectieadvies	18
Selectieadvies	18
Literatuur	19
Historische kaarten	19
Verantwoording afbeeldingen	19
Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling	20

Afb. 1 Ligging plangebied binnen Den Haag. Inzet: plangebied (rood) met daarin gearceerd fase 2 van het bureauonderzoek en de boorpunten van WRP07b.

- plangebied
- plangebied-fase 2
- boorpunten WRP07b

Administratieve gegevens en samenvatting

Administratieve gegevens	
Projectcode	WRP19b
Gemeente en plaats	Den Haag
Toponiem	Willem Royaardsplein
OM-nummer	4704767100
Coördinaten	82095-457958; 82122-457983; 82226-457978; 82269-457914; 82163-457851
Oppervlakte plangebied	11633,5 m2, waarvan 4150m2 in fase 2
Kadastrale gegevens	Fase 2: GVI16 X 6045, GVI16 X 5264, GVI16 X 5258
NAP-hoogten	Maaiveld tussen 2,1 en 1,6 m +NAP (AHN)
Grondwaterpeil of -trap	Gemiddeld 0,25 m +NAP (peilbuis 153579, Esther de Boer van Rijklaan) Gemiddeld 0,25 m +NAP (peilbuis 153490, Waalsdorperweg)
Opdrachtgever	WP Retail Invest (WPRI)
Uitvoerder	Afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag	B en W gemeente Den Haag
Datum rapportage	mei 2019
Auteur	R.J. van Zoolingen MA
Autorisatie	Drs. E.E. B. Bulten
Beheer en plaats documentatie/vondsten	Afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag
Status rapport	Goedgekeurd door bevoegd gezag

Uit dit en een in 2007 uitgevoerd bureauonderzoek is gebleken dat zich in het plangebied aan het Willem Royaardsplein archeologische resten kunnen bevinden daterend vanaf de bronstijd. Omdat de voorgenomen herontwikkeling van het winkelcentrum de archeologische waarde zou kunnen verstoren is in het bureauonderzoek uit 2007 geadviseerd een Inventariserend veldonderzoek middels verkennende boringen uit te voeren. Hoewel dit booronderzoek uit 2007 heeft aangetoond dat sprake is van een bodem op oud duinzand (Laag van Voorburg), heeft deze bodem in geen van de boringen archeologische indicatoren opgeleverd. Bovendien heeft het onderzoek duidelijk gemaakt dat de bodemopbouw tot een diepte van 1,2 à 1,4 m +NAP (0,5 tot 1 m -MV) verstoord is. Op basis hiervan is de eerste fase van het plangebied vrijgegeven. Met de hernieuwde plannen om het gebied te ontwikkelen is het plangebied iets vergroot. Uit het bureauonderzoek voor dit deel van het plangebied (fase 2) blijkt dat dezelfde (hoge) archeologische verwachting geldt. Omdat een deel van de bebouwing in het plangebied fase 2 is onderkelderd, zijn eventueel aanwezige archeologisch relevante lagen en resten al bij de aanleg verstoord. De overige geplande ingrepen zijn van beperkte omvang en diepte. Het advies is daarom geen vervolgonderzoek in het plangebied uit te voeren en het plangebied vrij te geven voor de voorgenomen ontwikkeling.

1 Inleiding

Op initiatief van WP Retail Invest (WPRI) zal het winkelcentrum Duinzigt aan het Willem Rooyardsplein in het Benoordenhout worden herontwikkeld (afb. 1). De belangrijkste pijler van de herontwikkeling is de verplaatsing van de Albert Heijn naar een gelijkvloerse full service supermarkt met een moderne maat. De beoogde ontwikkelingslocatie behelst het huidige parkeerterrein, en paviljoens (sauna, bakker, Chinees restaurant en drogist).

De voorgenomen herontwikkeling is niet nieuw. Eerder zijn ook al plannen ontwikkeld voor herontwikkeling, voor het laatst in 2007. Voor een deel van het huidige plangebied is zodoende al een eerste archeologisch onderzoek uitgevoerd (Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek-boringen).¹ Op basis hiervan is vastgesteld dat het plangebied van toen geen archeologische waarden heeft, maar dat geldt niet voor het gedeelte dat grofweg ligt ingeklemd tussen de Nyelantstraat en de Theo Mann-Bouwmeesterlaan. Voor dat gedeelte geldt nog steeds een dubbelbestemming Archeologie Waarde 2.

Voor gebieden met een Waarde-Archeologie 2 geldt de vrijstelling van bodemingrepen tot 50m² of ondieper dan 50 cm – mv (zie de juridische achtergrond hieronder). Door het bevoegd gezag is vanwege omvang van ruim 0,4 ha aangegeven dat de archeologische waarde van het te ontwikkelen terrein vastgesteld dient te worden door middel van een bureauonderzoek.

WP Retail Invest heeft de afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie van de Dienst Stadsbeheer van de Gemeente Den Haag in mei 2019 opdracht gegeven voor uitvoeren van dit onderzoek om de archeologische waarde van dit gedeelte vast te stellen.

In het kader van het bureauonderzoek zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

- Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN)
- Archeologische Monumentenkaart (AMK)
- Archief van de afdeling Archeologie, gemeente Den Haag
- Archis (landelijk archeologisch informatiesysteem)
- Bestektekeningen (aangeleverd door opdrachtgever)
- Bodeminformatie Den Haag (<http://arcg.is/1jWjju>)
- Bodemloket.nl
- Grondwaterindenhaag.nl
- Haags Gemeentearchief (HGA) en Beeldbank van het Haagse Gemeente Archief
- Historische kaarten van Den Haag
- Literatuur (zie literatuurlijst)
- Luchtfoto's
- Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk (Vos e.a. 2007)
- Opdrachtgever
- Projectdocument Winkelcentrum Duinzigt (Willem Rooyardsplein) (kenmerk DSO/2017.1299)
- WebGIS-viewer (gemeente Den Haag)

Niet geraadpleegd vanwege voldoende informatie uit bovenstaande, zijn:

- Beeldbank van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)
- Geheugenvannederland.nl
- Geomorfologische kaart Nederland via www.pdok.nl
- Monumentenregister
- Nationaal Archief (NA)
- Topotijdreis.nl

1 Nicholson en Rieffe 2007.

Het Bureauonderzoek is uitgevoerd in mei 2019, en conform de eisen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.1 en onder certificaat BRL SIKB 4000, Protocol 4002 en de richtlijnen van de gemeente Den Haag.

Juridische achtergrond

De gemeente Den Haag heeft de taak om bij de vaststelling van bestemmingsplannen rekening te houden met aanwezige en te verwachten archeologische waarden (Erfgoedwet Art. 9.1). Voor het gehele grondgebied van Den Haag heeft de afdeling Archeologie daartoe een Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart (AWVK) opgesteld.² Hierop staat aangegeven waar archeologie wel en niet aan de orde is. De zones waar archeologie aanwezig is of wordt verwacht, zijn overgenomen in het paraplubestemmingsplan Archeologie (en een aantal eerder vastgestelde individuele bestemmingsplannen) als dubbelbestemming Waarde-Archeologie (1 of 2). Bij deze dubbelbestemming geldt een vrijstellingsregime. In gebieden met een Waarde-Archeologie 2 geldt de vrijstelling van bodemingrepen tot 50m² of ondieper dan 50 cm – mv. In gebieden met een Waarde-Archeologie 1 geldt geen oppervlakte vrijstelling.³ In dit plangebied is het bestemmingsplan Benoordenhout Noord Oost van kracht en geldt een dubbelbestemming Waarde-Archeologie 2. Aan de dubbelbestemming zijn bouwregels en een aanlegvergunningstelsel gekoppeld. In het kader van de vergunningsprocedure maakt het bevoegd gezag de afweging of er voorwaarden moeten worden verbonden aan de vergunning. Om deze afweging mogelijk te maken moet bij de vergunningaanvraag een rapport worden overlegd “waarin de archeologische waarde van het plangebied in voldoende mate is vastgesteld” (Erfgoedwet Art. 9.1). De AWVK biedt in dit opzicht slechts een eerste indicatie en moet altijd op niveau van het project aangescherpt worden. Daarbij wordt de archeologische waarde van het plangebied nader in beeld gebracht en wordt vastgesteld in hoeverre de werkzaamheden waarvoor de vergunning wordt aangevraagd eventuele archeologische resten bedreigen. Dit vooronderzoek is in meerdere fasen opgedeeld en kan na elke fase beëindigd worden als voldoende duidelijk is of er archeologische waarden dreigen te worden verstoord. Dit rapport is de verslaglegging van de fase bureauonderzoek.

Het plangebied

Het plangebied van de opdrachtgever betreft het Willem Royaardsplein met rondom bebouwing en een naastgelegen parkeerterrein (afb. 1). Een groot deel hiervan is in 2007 al onderwerp geweest van een archeologisch bureau- en booronderzoek.⁴ Het toenmalige plangebied is in het kader van de huidige ontwikkelplannen iets uitgebreid. In deze bureaustudie hantieren we de uitbreiding als plangebied fase 2 (afb. 1 - gearceerd). Deze bureaustudie is gericht op plangebied fase 2. Het betreft het terrein tussen de Theo Mann-Bouwmeesterlaan, Stalpertstraat, Nyelantstraat en Esther de Boer van Rijklaan.

Als onderzoeksgebied worden in principe de grenzen van de gemeente Den Haag aangehouden; waarbij de focus ligt op landschappelijke overeenkomsten met het plangebied. Omdat het plangebied dicht tegen de grens van de gemeente Den Haag aanligt, is in dit geval tevens gekeken naar bekende gegevens uit de naburige gemeente Wassenaar.

Het rapport is als volgt ingedeeld:

Dit bureauonderzoek bestaat uit zes hoofdstukken. Na deze inleiding komt eerst de geologie aan bod. Vervolgens zijn er hoofdstukken over de archeologie en gebruiksgeschiedenis, en de huidige en toekomstige situatie. Het vijfde hoofdstuk gaat in op de gespecificeerde archeologische verwachting. Waarna in hoofdstuk 6 de conclusie en het selectieadvies volgen.

² Alkemade 2011.

³ Met uitzondering van het Statenkwartier waar een vrijstellingsgrens van 15 m² geldt.

⁴ Nicholson en Rieffe 2007.

2 Geologie

2.1 Algemeen

In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen wordt het landschap beheerst door het duingebied met strandwallen en strandvlaktes, terwijl het zuiden van de regio deel uitmaakt van het zuidwestelijke zeekelegebied.⁵ Een kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen.

Rond 4000 v. Chr. bereikte de zee in dit gebied haar grootste uitbreiding. De kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het huidige Wateringse Veld. Als een strandwal hoog genoeg was geworden, kwam duinvorming op gang, de zogenaamde Oude Duinen of Laag van Voorburg.⁶

In een periode van ongeveer 2000 jaar verlegde de kustlijn zich door de vorming van nieuwe strandwallen naar het westen toe. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager gelegen strandvlaktes direct ten zuiden van de strandwal van Den Haag, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer).

Omstreeks 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering, waardoor grote moerassen ontstonden. In deze moerassen werd veen gevormd; het zogenaamde Hollandveen. In de loop van het eerste millennium v. Chr. was uiteindelijk het hele gebied bedekt met veen, afgezien van de hoogste delen van de strandwallen. Plaatselijk was dit pakket zelfs enkele meters dik.

Rond 1000 v. Chr. vond een enorme inbraak van de zee plaats waardoor een getijdengebied ontstond in de zuidelijke regio. De grootste getijdengeul, die we kennen als 'de Gantel', erodeerde het uitgestrekte veenpakket. Vanuit de Gantel werden bovendien kleiige sedimenten afgezet die nog steeds het zuidwestelijke deel van Den Haag domineren (Gantellaag). Vanaf het begin van de jaartelling kwam een einde aan de invloed van de Gantel en stopte de sedimentatie.

In het eerste millennium vonden geen grote ontwikkelingen plaats; de afwatering van de Gantel verslechterde, waardoor ten zuidwesten van Den Haag opnieuw veenvorming op gang kwam. In de late middeleeuwen werd het kustgebied geteisterd door grote stormvloeden, waarvan de Sint Elizabethsvloed uit 1421 de bekendste is. Voor Den Haag waren de gevolgen tweeledig. Allereerst werd de Gantel opnieuw opengebroken en werden vooral in het Westland nieuwe sedimenten afgezet (Laag van Poeldijk). Ten tweede werd door de hernieuwde activiteit van de zee een groot deel van de meest westelijke strandwal weggeslagen. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het verder transporteerde. Het gevolg was dat de kustlijn in zuidoostelijke richting verschoof, en het oude landschap door verstuivingen met een dik pakket zand overdekt raakte. Dit proces

⁵ Berendsen 2005.

⁶ In bijlage 1 bevindt zich een tabel waar de archeologische perioden zijn gekoppeld aan de in de tekst genoemde geologische laagpakketten.

vond plaats over een periode van meerdere eeuwen. De reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.⁷

2.2 Plangebied

Het plangebied fase 2 bevindt zich volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk⁸ in zijn geheel op de rand van een smalle strandwal (kaartenheid 17) van circa 130 meter breed (afb. 2). De noordelijke helft van het plangebied fase 2 ligt in de strandvlakte (kaartenheid 11). Strandwal en strandvlakte zijn hier net niet door Jong Duin overstoven (kaartenheden 15 en 16). De grens van het Jonge Duin ligt ten westen van het plangebied bij de Oude Waalsdorperweg.

De volgende geologische eenheden komen in en direct rond het plangebied voor:

- Kaartenheid 11: Hollandveen, op Laag van Voorburg.
- Kaartenheid 15: Laag van Den Haag, dikker dan 2 m, op oudere afzettingen van het Laagpakket van Schoorl en Laagpakket van Zandvoort.
- Kaartenheid 16: Laag van Den Haag, dikker dan 2 m, op Hollandveen, op oudere afzettingen van het Laagpakket van Schoorl en Laagpakket van Zandvoort.
- Kaartenheid 17: Laag van Voorburg, met eventueel een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2 m.

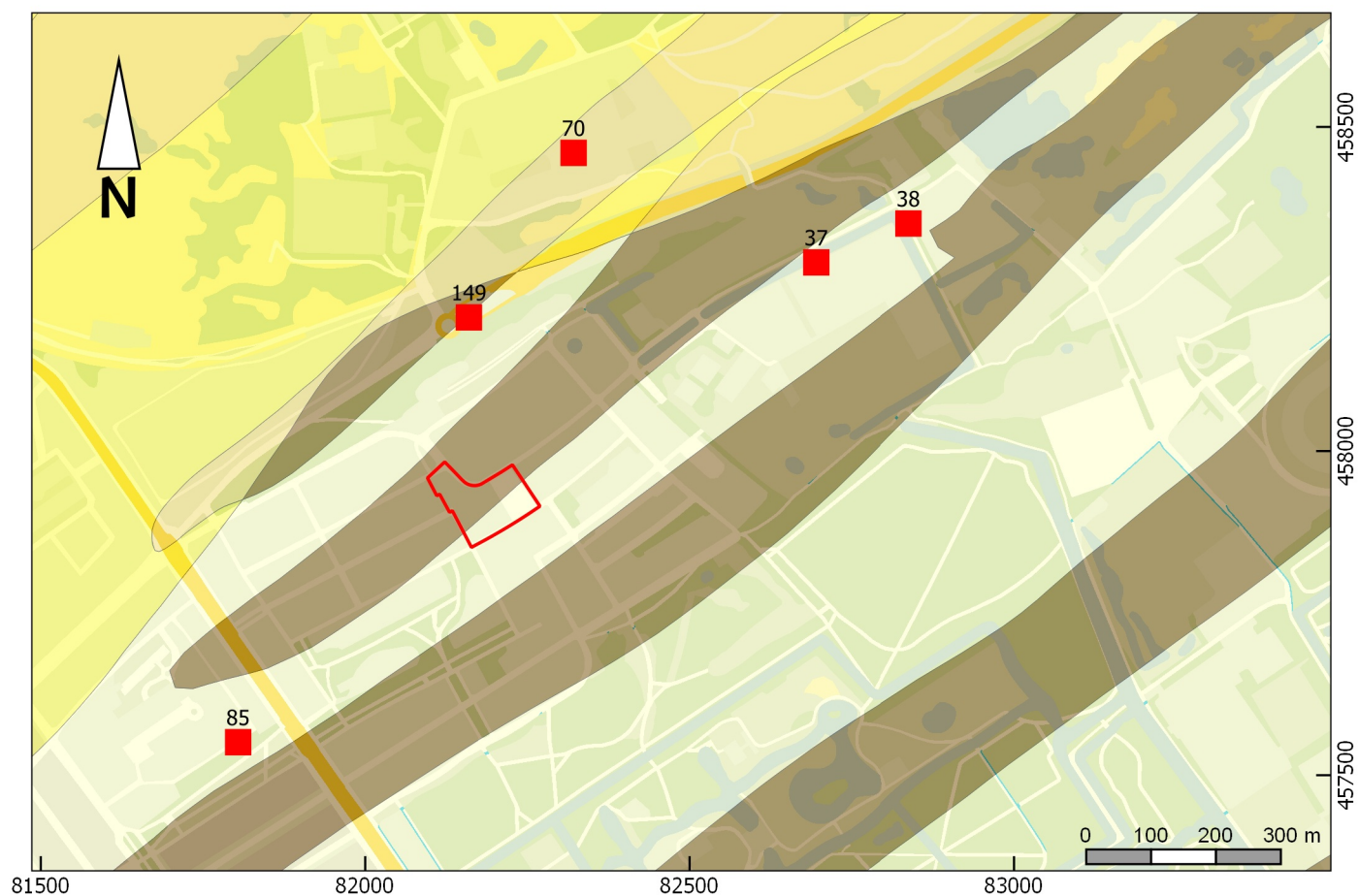
In 2007 is vooruitlopend op de toenmalige plannen voor herontwikkeling van het Willem Royaardsplein een inventariserend booronderzoek uitgevoerd.⁹ Daartoe zijn 11 boringen gezet in en rond het plangebied fase 1 (wrp07b). Een jaar daarvoor is iets verder naar het oosten aan de Theo Mann-Bouwmeesterlaan ook een booronderzoek uitgevoerd (tmb06b), waarvan de resultaten eveneens zijn meegenomen in een beperkte paleogeografische reconstructie van het gebied (afb. 3). Die boringen leverden namelijk een vergelijkbaar beeld op. Net als in het booronderzoek uit 2007 bleek ook toen aan de zuidoostzijde van de Esther de Boer-Van Rijklaan veen te liggen. Dit veen wordt aan de noordwestzijde begrensd door een (laag) duin. De bewaard gebleven bodemvorming in de boringen 7 en 8 van het eerdere onderzoek wijst erop dat dit duin niet zozeer één langgerekt duin is, maar eerder uit min of meer losse duinkopjes bestaat. Alleen in de lagere delen van het duin is de bodemvorming bewaard gebleven. In de hogere delen is de bodem door erosie en bodemingrepen verloren gegaan.¹⁰

7 Van Veen en Waasdorp 2000; Vos e.a. 2007.

8 Vos e.a. 2007.

9 Nicholson en Rieffe 2007.

10 Nicholson en Rieffe 2007, p. 10-11.

- plangebied
- Vindplaatsen

Nieuwe Geologische kaart van Den Haag en Rijswijk

- Eenheid 11: Hollandveen, op Laag van Voorburg
- Eenheid 15: Laag van Den Haag, dikker dan 2 m, op oudere afzettingen van het Laagpakket van Schoorl en Laagpakket van Zandvoort
- Eenheid 16: Laag van Den Haag, dikker dan 2 m, op Hollandveen, op oudere afzettingen van het Laagpakket van Schoorl en Laagpakket van Zandvoort
- Eenheid 17: Laag van Voorburg, met eventueel een deklaag van de Laag van Den Haag, dunner dan 2 m

Afb. 2 Een uitsnede van de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met het plangebied en omringende vindplaatsen.

3 Archeologie en gebruiksgeschiedenis

3.1 Archeologie en vroege geschiedenis

Het strandwallenlandschap, waarbinnen ook het plangebied ligt, is al vanaf de vroegste vorming ervan een geschikte plek geweest voor menselijke bewoning. Met name de duinen op de strandwallen zijn ideaal als locatie voor nederzettingen, met op de strandwal rondom de akkers, en in de strandvlaktes de weides voor het vee. In de regel geldt daarbij hoe verder westelijk de strandwal, hoe jonger de vroegste bewoning. Archeologische niveaus bevinden zich in de kuststrook voor het overgrote deel tussen 0,5 en 3,5 m +NAP.¹¹ De afdekking van het gebied met de Laag van Den Haag (Jonge Duinen) in de middeleeuwen heeft ervoor gezorgd dat de conserveringsomstandigheden van de onderliggende, oudere archeologische lagen soms uitzonderlijk goed zijn. De betreffende strandwal heeft in de Haagse regio dan ook vindplaatsen uit diverse perioden opgeleverd (afb. 2).

Archeologisch booronderzoek in en rondom het tracé van de Hubertustunnel (vindplaats 149), ter voorbereiding van de aanleg daarvan, heeft ook op verschillende plaatsen akkerlagen aangetoond.¹² Er werd onder andere een cultuurlaag aangetroffen uit de late ijzertijd of Romeinse tijd. Bij de opgraving ter hoogte van de ingang van de Hubertustunnel is uiteindelijk een vindplaats tevoorschijn gekomen (Oude Waalsdorperweg) met cultuurlagen uit de bronstijd, ijzertijd en middeleeuwen (vindplaats 149).¹³ Op de overgang van brons- naar de ijzertijd is er een crematiegrafveld aangelegd.¹⁴ In de ijzertijd was het terrein in gebruik als nederzetting en/of akker. In de vroege middeleeuwen was het gebied in gebruik als akker en in de late middeleeuwen als nederzetting en akker. De nederzetting werd in de loop van de 14de eeuw opgegeven vanwege het optreden van grote zandverstuivingen. In de groenstrook ten zuiden van de Oude Waalsdorperweg zijn in verschillende boringen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologisch niveau. In 4 boringen zijn namelijk bodems met houtskool aangetoond. Ook is de top van het aangetroffen veen veraard, wat erop wijst dat dit aan de oppervlakte heeft gelegen en betreden/bewoond kan zijn. Het toen uitgevoerde booronderzoek laat zien dat er twee niveaus aanwezig zijn waarop gewoond kan zijn, tussen de 1,30 en 1,80 m + NAP en tussen de 0,50 en 0,60 m + NAP.

Niet veel verder zijn, op het terrein van TNO, bij opgravingen in 1983 twee niveaus akkerpercelen met spit- en (keer)ploegsporen aangetroffen (vindplaats 70).¹⁵ Het onderste niveau (hoogte 1.70 + NAP) lag op een dun stuifzandpakketje op het strandvlakteveen en bestond uit een 15 cm dikke bodem met spitsporen en een greppel. Deze bodem was bedekt met een dik stuifzandpakket (Jong Duin). Door het ontbreken van vondstmateriaal is dit akkerniveau op basis van de geologie gedateerd als vroeg middeleeuws. Op het stuifzandpakket dat de verspitte laag had afgedekt bevond zich een tweede bodem (top op ca. 2.70 + NAP) van gemiddeld 50 cm dikte, met ploegsporen en omgrensd en doorsneden door sloten. Op basis van het aangetroffen

11 Uitzonderingen hierop zijn ook bekend. Aan het Wijndaelerplantsoen is bijvoorbeeld een bronstijd niveau op 0 m +NAP gedocumenteerd.

12 Rieffe 2002.

13 Bulten 2007.

14 Lanting 2015, p. 180-183. In de oorspronkelijke publicatie (Bulten 2007) is het grafveld gedateerd in de late ijzertijd op basis van het aardewerk in de vondstlaag die de graven afdekte. Op verzoek van Lanting zijn drie graven gedateerd door middel van ¹⁴C en daaruit bleek dat de crematies een datering hebben op de overgang van brons- naar ijzertijd.

15 Magendans en Waasdorp 1985.

aardewerk (Pingsdorf, Paffrath en Andenne) is deze bodem gedateerd in de 12de tot begin 13de eeuw.

Op de strandwal waarop ook het zuidelijke deel van het Willem Royaardsplein ligt, zijn circa 600 meter noordoostelijk van het plangebied, in de jaren zestig van de vorige eeuw, een tweetal vuurstenen krabbers uit het laat-neolithicum of vroege bronstijd en scherven van aardewerk uit de ijzertijd of Romeinse tijd gevonden. De vondsten zijn deels geraapt van het oppervlak, maar ook afkomstig uit een cultuurlaag die in een profiel zichtbaar was (vindplaatsen 37 en 38). Nabij deze vondstlocaties vond in 2004 op golfpark Groendael (gemeente Wasse-naar) een opgraving plaats.¹⁶ Het merendeel van de tijdens het onderzoek aangetroffen sporen wordt gevormd door smalle greppels met vooral een donkere vulling van fijn humusrijk zand. Deze greppels vertonen een wisselende oriëntatie en zijn doorsneden door enkele sloten van subrecente ouderdom. Het is waarschijnlijk dat het greppelsysteem een rol heeft gespeeld bij de ontwatering van akkerland. Verder zijn een aantal paalgaten aangetroffen en drie kuilen waarvan er één veel late ijzertijd aardewerk bevat. De andere twee kuilen dateren uit de mid-deleeuwen en nieuwe tijd. Mogelijk hebben de drie kuilen dienst gedaan als afvalkuilen en / of drenkkuilen voor vee, omdat twee kuilen een sterk gelaagde vulling vertonen.

Op dezelfde strandwal, ruim 700 meter ten zuidwesten van het plangebied, hebben tussen 1985 en 1991 verschillende archeologische onderzoeken plaatsgevonden bij het Bronovoziekenhuis aan de Van Hoogenhoucklaan, vindplaats 85 op de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk (afb. 2).¹⁷ Hierbij zijn resten uit de midden bronstijd A en late ijzertijd gedocumenteerd.¹⁸ De vindplaats ligt op de flank van een strandwal in de top van het oude duin (Laag van Voorburg). De hoogste delen van de betreffende cultuurlagen bevonden zich hier rond de 1 m +NAP. Het oudste niveau bevatte grote hoeveelheden scherven die voor zover typologisch te duiden, allemaal als Hilversumaardewerk zijn geïnterpreteerd. Dat is een aanwijzing dat gedurende een korte tijdspanne in de midden bronstijd A op het duin is gewoond. De grondsporen bestaan uit eergetouwkrassen die globaal gegroepeerd zijn rondom een zone met paalsporen. In deze zone is een drieschepig huis herkend dat helaas niet geheel bewaard is gebleven.¹⁹ Tot de vondsten behoren naast het genoemde aardewerk ook vuurstenen artefacten, zoals schrabbers en pijlspitsen, andere soorten natuursteen, bot en gewei. Verder wijzen vondsten van metaal en een faiencekraal er, naast de ligging aan zee, op dat de vindplaats Bronovo deel uitmaakte van een uitgebreid uitwisselingsnetwerk dat zich mogelijk uitstreekte tot Frankrijk, Engeland en zelfs Schotland.²⁰

De in 2006 en 2007 direct nabij het plangebied uitgevoerde booronderzoeken hebben aangetoond dat de ondergrond niet conform de Nieuwe geologische kaart is (afb. 3).²¹ Daar waar veen werd verwacht bleek zich duin te bevinden en andersom. De paleogeografische reconstructie toont aan dat het hier waarschijnlijk gaat om losse duinkopjes. In de lager gelegen delen daartussen ontstond ter plekke veen. In een aantal boringen is een humeuze bodem op het zand aangeboord. Deze bodem is nogal laag gelegen, net iets boven NAP. In geen van de boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen, ook niet in de aangetroffen humeuze laag.²²

16 Van der Linden 2006.

17 Vos e.a. 2007.

18 Bulten en Boonstra 2013.

19 Bulten en Boonstra 2013, p. 165.

20 Bulten en Boonstra 2013, p. 163-165.

21 Nicholson en Rieffe 2007, p. 10-13.

22 Nicholson en Rieffe 2007, p. 14.

Afb. 3 Paleogeografische reconstructie van het plangebied Willem Royaardsplein (WRP07b) en naastgelegen Theo Mann Bouwmeesterlaan (TMB07b).

Legenda

Boorpunten		Hollandveen laag op Laag van Voorburg
● tmb06b		Bodemvorming in Laag van Voorburg
● wrp07b		Laag van Voorburg
 Onderzoeksgebied		

Afb. 4 Een uitsnede van de kaart van Delfland van Kruikius uit 1712, met daarop globaal aangegeven de locatie van het plangebied.

3.2 Recente gebruiksgeschiedenis

De recente gebruiksgeschiedenis van het plangebied wordt beschreven om vast te stellen of het gebruik heeft geleid tot verstoringen van de bodemopbouw, waardoor eventuele archeologische waarden verloren zijn gegaan.

Ondanks het feit dat ter plekke een strandwal in de grond aanwezig is, is het terrein altijd relatief laag gelegen geweest. De kaart van Delfland uit 1712 (afb. 4) toont dat aan. Van klingen (duinen) is geen sprake, wel van een met sloten dooraderd cultuurland. De aanwezigheid van verschillende hofsteden zoals Waelsdorp en Groendaal (tegenwoordig Groenendaal) in en rond het plangebied laat wel zien dat de strandwal zorgde voor een droge ondergrond waarop gewoond kon worden. Het plangebied is voornamelijk gelegen in cultuurland, tussen de hoeve Waelsdorp en een kleine niet met name genoemde hoeve.

De situatie uit de 18de eeuw is lang onveranderd gebleven. Hoewel in de directe omgeving van het plangebied nogal wat afzanding heeft plaatsgevonden (zie bijvoorbeeld de “zantputten” ten zuidwesten van Waelsdorp in afb. 4), zijn voor zover bekend geen historische aanwijzingen dat dit ook in het plangebied heeft plaatsgevonden. Wel is tijdens de booronderzoeken aan het Willem Royaardsplein en de Theo Mann-Bouwmeesterlaan duidelijk geworden dat de bodemopbouw in de toenmalige plangebieden tot een diepte van 0,5 tot 1 m onder maaiveld is verstoord. Die hoogte komt overeen met 1,2 à 1,4 m +NAP.²³

Tot in de 20ste eeuw bleef in het oostelijk deel van het plangebied de open structuur tussen de boerderijen Waelsdorp en Groenendaal gehandhaafd. Wel veranderde een deel daarvan van functie: het ging vanaf het eind van de 19de eeuw gebruikt worden als renbaan. Vanaf de jaren dertig van de 20ste eeuw werd het gebied ten zuidwesten van het plangebied volgebouwd. Pas ruim na de oorlog, in de jaren zestig van de 20ste eeuw, volgden nieuwe bouwactiviteiten. Toen werd ook in het plangebied een plein ontwikkeld met een aantal winkeliers en sportcentrum Duinzigt.

Oorlogshandelingen en milieukundige situatie

Volgens de CE-Bodembelastingskaart van gemeente Den Haag geldt voor het plangebied een verwachting op restanten van oorlogshandelingen. Naast loopgraven binnen de contouren van het plangebied fase 2, waren er in de directe omgeving van het Willem Royaardsplein in de Tweede Wereldoorlog Duitse verdedigingswerken (tankgracht, luchtafweer en bunkers) en werd er een Britse luchtaanval op Bronovo uitgevoerd.²⁴ In principe kunnen van al deze oorlogshandelingen verdachte objecten worden aangetroffen op verschillende dieptes. Op basis van luchtfoto's van de RAF, genomen op 30 november 1944 en 7 april 1945, kan alleen worden geconcludeerd dat het plangebied fase2 in de oorlog aan kaalslag onderhevig is geweest. Diepere verstoringen zijn niet waar te nemen.

Milieukundige informatie is beschikbaar via WebGis-Bodeminformatie van de gemeente Den Haag. Hieruit blijkt dat aan het Willem Royaardsplein 11 een brandstoffendetailhandel gevestigd is geweest. Dit bedrijf heeft mogelijk voor bodemverontreiniging ter plaatse gezorgd. Ook blijkt dat een groot deel van het plangebied een BIS locatie is. Dat wil zeggen dat er milieukundig bodemonderzoek is uitgevoerd. De uitkomst daarvan is dat een voor 1987 ontstane verontreiniging niet ernstig is gebleken. Het gaat daarbij onder meer om de genoemde brandstoffenhandel.

²³ Nicholson en Rieffe 2007, p. 12.

²⁴ Volgens de CE-Bodembelastingskaart nummers 31017 en 23059.

4 De huidige en toekomstige situatie

De ontwikkelplannen betreffen het Willem Royaardsplein met rondom bebouwing en een naastgelegen parkeerterrein. De huidige situatie bestaat uit een winkelcentrum tussen de Nyelantstraat en de Theo Mann-Bouwmeesterlaan, standplaatsen en twee kiosken op het Willem Royaardsplein zelf. Tussen het plein en de Amerikaanse Kerk ligt een openbaar parkeerterrein. Het winkelcentrum is vanaf 1968 aangelegd. Dit is de eerste en enige bouwgang die het plangebied kent. De supermarkt op de hoek van de Theo Mann-Bouwmeesterlaan en het plein heeft een ondergrondse verdieping.

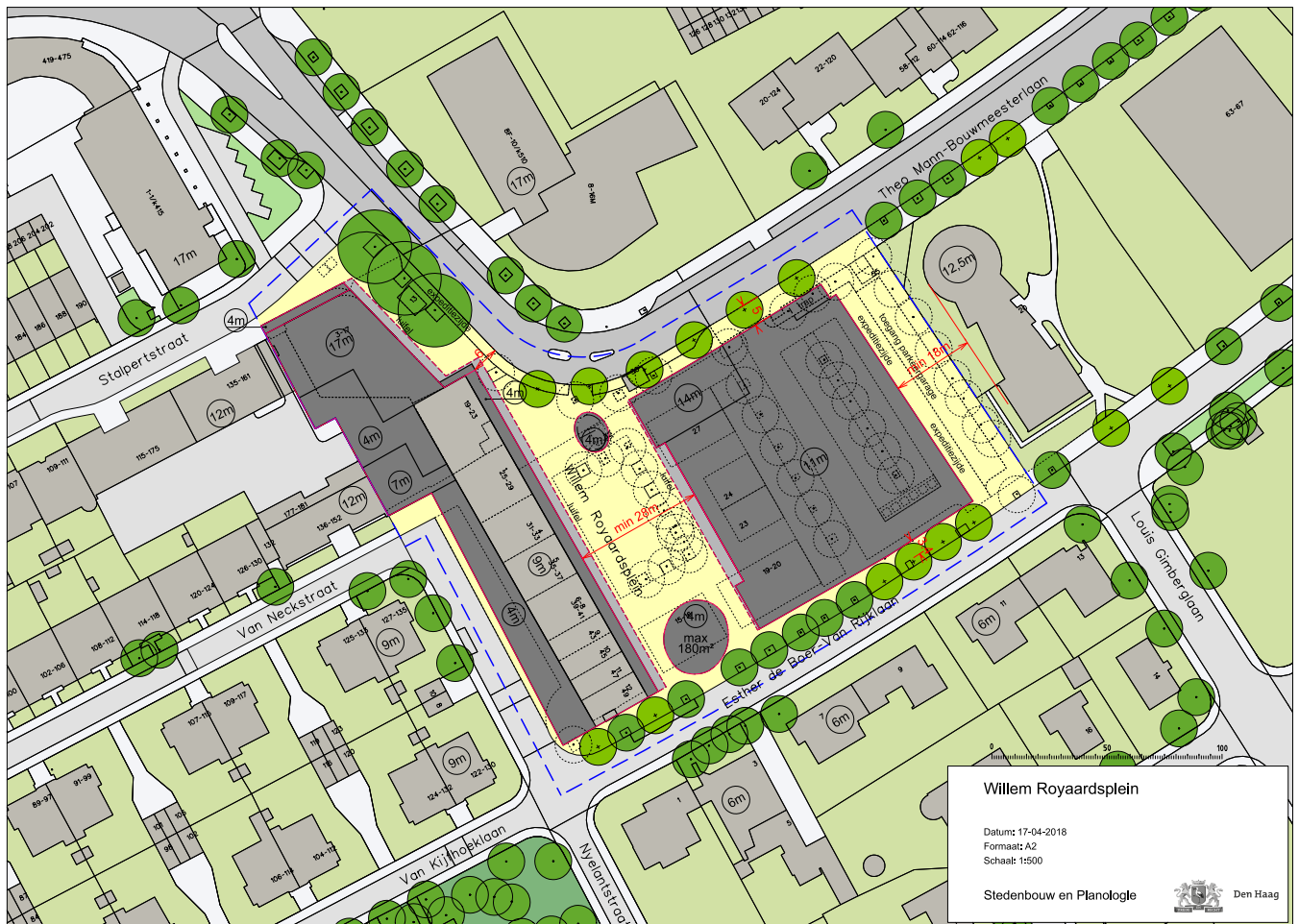
De toekomstige situatie is in ontwerp vastgelegd in het *Projectdocument Winkelcentrum Duinzigt (Willem Royaardsplein)* (afb. 5 - donkergrijs gearceerd). Volgens het stedenbouwkundig en ruimtelijk ontwerp zullen het parkeerterrein en de paviljoens plaatsmaken voor een nieuw winkelcentrum met parkeergarage.²⁵ Dit deel van het plangebied is al in 2007 aan een archeologisch bureau- booronderzoek onderworpen²⁶ en op basis daarvan door het bevoegd gezag vrijgegeven.

Ten opzichte van de voorgenomen ontwikkelingen uit 2007, zijn de plannen rond het bestaande deel van het winkelcentrum tussen de Nyelantstraat en de Theo Mann-Bouwmeesterlaan nieuw. Dit winkelcentrum bestaat uit een tweelaagse (onderkelderde) supermarkt in het 'kopgebouw' op de hoek van de Theo Mann-Bouwmeesterlaan en Stalpertstraat, en een winkelstrip tussen de Nyelantstraat en het Willem Royaardsplein met daarboven appartementen. Over het te handhaven deel van het winkelcentrum en het te vernieuwen 'kopgebouw' vermeldt het projectdocument het volgende:

- het blok aan het plein mag aan de pleinzijde vergroot worden tot de rand van de huidige luifel;
- aan de Nyelantstraat is een uitbreiding van de begane grond tot een bouwhoogte van 4 meter mogelijk door een herinrichting van de weg. De weg dient aan twee zijden langsparkeren te krijgen en een stoep;
- langs de Theo Mann-Bouwmeesterlaan is bij het kopgebouw geen vergroting van de winkelruimte toegestaan in verband met de beperkte ruimte van het trottoir en de mogelijke standplaatsen voor straathandel. Mocht de ondernemer op deze standplaats elders een plek vinden in het plangebied, dan is een uitbreiding op begane grond (4 meter bouwhoogte) tot aan de huidige luifel mogelijk. Daarboven kan tot een bouwhoogte van 17 meter in de huidige rooilijn gebouwd worden;
- langs de Stalpertstraat is voor de nieuwbouw van het kopgebouw de rooilijn van het bouwvlak gelijk aan waar de huidige luifel zich bevindt. Daar mag de winkelruimte uitbreiden met een bouwhoogte van maximaal 4 meter. Daarboven kan tot 17 meter gebouwd worden in de huidige rooilijn. De hoek met de Theo Mann-Bouwmeesterlaan mag afgerond worden om aansluiting te zoeken bij de overige ronde bebouwingshoeken in de omgeving;
- De materialisering moet aansluiten bij het huidige winkelcentrum. Het nieuwe deel van het winkelcentrum moet een geheel vormen met het huidige centrum en daardoor een herkenbare eenheid zijn. Dat betekent lichte kleuren en materialen zoals lichte baksteen en beton. Tevens verdient een horizontale architectuur en toepassen van luifels sterke voorkeur.

²⁵ Gebaseerd op het stedenbouwkundig en ruimtelijk ontwerp uit december 2017, zoals opgenomen in het Projectdocument Winkelcentrum Duinzigt (Willem Royaardsplein), p. 10-11.

²⁶ Nicholson en Rieffe 2007.

Afb. 5 Stedenbouwkundig plan Willem Royaardsplein.
 Blauwe stippellijn: plangebied;
 Donkergrijs vlak: toekomstige situatie;
 Lichtgrijze stippellijnen: huidige situatie.

5 De gespecificeerde archeologische verwachting

Op grond van de geologie kan het plangebied fase 2 gekenmerkt worden als een gebied met archeologische potentie. Het bureauonderzoek heeft uitgewezen dat het plangebied fase 2 mogelijk bewoning heeft gekend in de pre- en vroeghistorische tijd gezien de ligging op de overgang van strandvlakte naar strandwal. In de historische tijd is het plangebied niet bebouwd geweest.

De huidige bebouwing is de eerste die het plangebied fase 2 kent. Door de onderkeldering van het 'kopgebouw' is de ondergrond tot op grote diepte verstoord. Hier zijn dus geen archeologisch relevante lagen (meer) aanwezig. Bij de rest van de bebouwing is dat niet het geval. Het huidige maaiveld ligt op circa 2 m +NAP. Blijkens het onderzoek bij Bronovo kunnen belangwekkende niveaus nog op 1 m +NAP voorkomen. Dat betekent dat het plangebied een duidelijke archeologische verwachting heeft voor de pre- en vroeghistorische periode. Om deze verwachting te toetsen, is in duingebied als dit een Inventariserend veldonderzoek in de vorm van boringen een uiterst geschikte methode. Dit is dan ook in vervolg op het bureauonderzoek uit 2007 uitgevoerd. Het booronderzoek heeft duidelijk gemaakt dat de geologische situatie anders is dan is weergegeven op de Nieuwe geologische kaart, maar dat de archeologische potentie ervan hier niet door is veranderd. Er blijft sprake van een strandwal/oud duinlandschap, waarin ook bodemvorming heeft plaatsgevonden. Uit de boringen waarin de humeuze bodem in de Laag van Voorburg werd aangetroffen, op een diepte rond 0 m NAP, zijn destijds geen archeologische indicatoren waargenomen.

	Eigenschap	Toelichting
1	Datering	Bronstijd, ijzertijd, Romeinse tijd, middeleeuwen en nieuwe tijd
2	Complexiteit	BRO t/m VME: Strandwal: huizen/paalkuilen, waterputten, akkers, greppels/verkaveling, graven, ritueel/cultus, paden en wegen. Strandvlakte: Resten van beweiding, ritueel/cultus, veenpaden. LME: Ontginnings- en perceleringsgreppels, akkers, boetvelden
3	Omvang	Gehele aanvullende plangebied (fase 2)
4	Diepteligging	Tussen 0,5 en 3,5 m + NAP
5	Gaafheid en conservering	Opbouw van de ondergrond: indien intact goed, mogelijk vergraven Archeologische indicatoren: organisch: matig tot slecht. Anorganisch: goed
6	Locatie	BRO t/m VME: Hoger gelegen delen strandwal (Laag van Voorburg), mogelijk ook in Laag van Voorburg (Oude Duinen) LME: Jonge Duinen (Laag van Den Haag)
7	Uiterlijke kenmerken	Bodem: humeus Vondstmateriaal: organisch en anorganisch
8	Mogelijke verstoringen	Mogelijke aantasting door landschappelijke dynamiek Mogelijke aantasting door afzanding duingebied

6 Conclusie en selectieadvies

Uit dit en een voorgaand bureauonderzoek is gebleken dat zich in het plangebied aan het Willem Royaardsplein archeologische resten kunnen bevinden daterend vanaf de bronstijd. In het bijzonder de strandwal met daarop oude duinen (Laag van Voorburg), en de flanken van de strandwal zijn geschikt geweest voor menselijke activiteiten in de prehistorie en vroege historie. Jongere resten kunnen worden gerelateerd aan laatmiddeleeuwse en nieuwetijdse ontginning van het duingebied en de ontwikkelingen van boerderijen en landgoederen. Hoewel een booronderzoek uit 2007 op en rond het Willem Royaardsplein heeft aangetoond dat sprake is van een bodem op oud duinzand (Laag van Voorburg), heeft deze bodem in geen van de boringen archeologische indicatoren opgeleverd. Bovendien heeft het booronderzoek duidelijk gemaakt dat de bodemopbouw tot een diepte van 1,2 à 1,4 m +NAP (0,5 tot 1 m -MV) verstoord is. Ook in het plangebied fase 2 is er sprake van verstoringen, zoals uit dit bureauonderzoek blijkt. Op grond van historische bronnen worden graafgangen uit de Tweede Wereldoorlog verwacht, en in de huidige situatie is het 'kopgebouw' voorzien van een ondergrondse verdieping. Dit maakt duidelijk dat eventueel aanwezige archeologisch relevante lagen in dit deel van het plangebied al zijn verstoord.

Op basis van het bureau- en booronderzoek uit 2007 is de eerste fase van de ontwikkelingen rond het Willem Royaardsplein vrijgegeven. In plangebied fase 2 zullen nauwelijks nieuwe bodemverstoringen plaatsvinden. Het bestaande gebouw zal behouden blijven, slechts de gevels en rooilijnen worden aangepast. Eventueel aanwezige archeologische waarden zullen dus niet worden verstoord. Aanvullend booronderzoek om de archeologische verwachting in het veld te toetsen wordt daarom niet zinvol geacht.

Selectieadvies

Op grond van bovenstaande wordt geadviseerd geen vervolgonderzoek in het plangebied uit te voeren en het plangebied vrij te geven voor de voorgenomen ontwikkeling.

Literatuur

- Alkemade, M., 2011, *Toelichting op de Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart Den Haag* (AWVK). (Haagse Archeologische Rapportage 1106). Den Haag.
- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's. (Fysische geografie van Nederland)*. Assen.
- Bulten, E.E.B., 2007, *Definitief archeologisch onderzoek bij de Oude Waalsdorperweg 37 & 38 in Den Haag. Bronstijd, ijzertijd en middeleeuwen in het tracé van de Hubertustunnel*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 9). Den Haag.
- Bulten, E.E.B., en Y.M. Boonstra, 2013, *Bronovo, een Hilversumvindplaats aan zee. Gemeente Den Haag. Bronstijd- en ijzertijdbewoning in de Haagse duinen*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 16). Den Haag.
- Lanting, J.N., 2015, *Kritische nabeschouwingen*. Groningen.
- Linden, B. van der. (red.), 2006, *Archeologische opgraving Golfpark Groendaal te Wassenaar: Een paleo-ecologische reconstructie van het Oude Duinlandschap ter plaatse van het voormalige landgoed Groendaal te Wassenaar*. Zelfhem.
- Magendans, J.R., en J.A. Waasdorp, 1985, *Landarbeiders en leerbewerkers in de late middeleeuwen*. (VOM-reeks 1985-1). Den Haag.
- Nicholson, C.C. en E.C. Rieffe, 2007, *Willem Royaardsplein, gemeente Den Haag, Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapportnummer 0725). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2002, *Boringen "Alexanderkazerne"*. Intern rapport Afdeling Archeologie Gemeente Den Haag. Den Haag.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.

Historische kaarten

Kruikius kaart van Delfland 1712. Heruitgave 1988, Alphen aan den Rijn.

Verantwoording afbeeldingen

- Afb. 1 Ligging plangebied binnen Den Haag. Inzet: plangebied (rood) met daarin gearceerd fase 2 van het bureauonderzoek en de boorpunten van WRP07b. (Afdeling Archeologie, en Natuur- en Milieueducatie, gemeente Den Haag.)
- Afb. 2 Een uitsnede van de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk met het plangebied en omringende vindplaatsen (Afdeling Archeologie, en Natuur- en Milieueducatie, gemeente Den Haag.)
- Afb. 3 Paleogeografische reconstructie van het plangebied Willem Royaardsplein (WRP07b) en naastgelegen Theo Mann Bouwmeesterlaan (TMB07b). (Naar Nicholson en Rieffe 2007, afb. 5).
- Afb. 4 Een uitsnede van de kaart van Delfland van Kruikius uit 1712, met daarop globaal aangegeven de locatie van het plangebied (Hoogheemraadschap van Delfland).
- Afb. 5 Stedenbouwkundig plan Willem Royaardsplein. Blauwe stippellijn: plangebied; Donkergrijs vlak: toekomstige situatie; Lichtgrijze stippellijnen: huidige situatie. (Naar: Projectdocument Winkelcentrum Duinzigt (Willem Royaardsplein)).

Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling

Archeologische perioden	Jaren v/n Chr.	Laageenheden	
		Duin- en strandzanden	Mariene getijdenafzettingen
Moderne tijd	2000	A	
Middeleeuwen	1500		
	1000		
	500		
Romeinse tijd	0	B	E
IJzertijd	500		
	1000		
	1500		
Bronstijd	2000	C	F/G
	2500		
	3000		
Neolithicum	3500	D	
	4000		
	4500		
Mesolithicum	5000		
	6000		
	7000		
Laat-Paleolithicum	8000		
	9500		
	11750		

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)

